

ТРАКТУВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУДДІВ В УКРАЇНІ

Праналізовано сутність притягнення до юридичної відповідальності суддів. Акцентовано на теоретичних аспектах юридичної відповідальності суддів.

Відповідно, розглянуто різні доктринальні підходи щодо поняття юридичної відповідальності, зокрема й суддів. Підсумовано, що «позитивна відповідальність» і «негативна відповідальність» взаємообумовлені поняття, які не слід поєднувати.

Ключові слова: юридична відповідальність, позитивна відповідальність, негативна (ретроспективна) відповідальність, юридична відповідальність суддів.

Постановка проблеми. Ця проблема є актуальною насамперед тому, що сьогодні питання реформування судової системи України актуальна не лише серед вищих органів державної влади в Україні, але й експертів провідних країн світу та громадськості. Одним із головних аспектів судової реформи є вироблення й запровадження чітких та ефективних механізмів притягнення суддів до юридичної відповідальності.

Прийняття змін до Конституції України та оновлення законодавства, яке відбулось у 2016 році, значною мірою наближує Україну до європейського правового простору. Однак ще існує багато нагальних проблем у судовій системі України, зокрема в частині юридичної відповідальності суддів, яка є одним із правових засобів забезпечення суддівської дисципліни, подолання корупції в судах, відновлення довіри громадян до судової гілки влади.

Не можна стверджувати, що сьогодні практика притягнення суддів до юридичної відповідальності є чітко виробленою та однозначною. І теорія, і практика притягнення суддів до відповідальності потребують серйозного осмислення, запровадження нових підходів із метою підвищення її ефективності.

Стан дослідження. Питання притягнення до юридичної відповідальності цікавило дослідників завжди. Так, за радянських часів це питання досліджували С. С. Алексеев, С. М. Братусь, О. С. Юффе, О. Є. Лейст, М. С. Малєїн, П. О. Недбайло, І. С. Само-

щенко, М. С. Строгович, В. О. Тархов, Р. Й. Халфіна, М. Д. Шаргородський, Л. С. Явіч та інші.

Нині такі вчені, як В. К. Аулов, Л. Є. Виноградова, В. С. Венедиктов, Д. В. Володіна, О. В. Гончаренко, О. С. Захарова, В. П. Кохан, Р. О. Куйбіда, Д. А. Липинський, А. В. Маляренко, І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, І. В. Назаров, О. М. Овчаренко, С. В. Подкопаєв, О. Л. Польовий, С. В. Прилуцький, О. І. Потильчак, Т. М. Радько, М. О. Сапунова, А. О. Селіванов, М. М. Черногор, Р. Л. Хачатуров, М. І. Хавронюк, А. В. Шевченко, М. Д. Шиндяпіна та інші, вивчають питання юридичної відповідальності в різних аспектах. Відтак у правовій доктрині існує плюралізм думок, зокрема щодо поняття юридичної відповідальності.

Проблема визначення поняття «юридична відповідальність суддів» розглядалась у статтях і наукових працях таких науковців: Л. Є. Виноградової, Д. В. Володіної, О. В. Гончаренка, А. В. Маляренка, О. Л. Польового, М. О. Сапунової та інших вчених. Проте авторське визначення цієї дефініції було сформульоване Л. Є. Виноградовою, Д. В. Володіною та М. О. Сапуновою.

Метою статті є розробка теоретичних положень щодо вдосконалення правового розуміння притягнення суддів в Україні до юридичної в

Виклад основних положень. Відповідно до Конституції України, Закону України «Про судоустрій і статус суддів» 2016 році судову владу в Україні реалізують судді. Суддя у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежним. Незалежність судді забезпечується не тільки особливим порядком його призначення, обрання, але й притягнення до відповідальності [1; 2].

Доцільно зауважити, що у законодавстві України немає визначення поняття юридичної відповідальності, зокрема суддів.

У зв'язку із наведеним логіка дослідження юридичної відповідальності суддів вимагає спочатку розглянути загальне поняття юридичної відповідальності.

Дефініцію традиційного розуміння юридичної відповідальності запропонував О. Є. Лейст, відповідно до якої: юридична відповідальність – це застосування й реалізація санкції у разі правопорушення [3, с. 85].

Згідно з одним із визначень, що надається в юридичній енциклопедії, «юридична відповідальність» – це вид соціальної відповідальності, сутність якої полягає у застосуванні до правопорушників (фізичних або юридичних осіб) передбачених законодавством санкцій, що забезпечуються у примусовому порядку державою [4, с. 437].

Більшість дослідників юридичної відповідальності пов'язують її із протиправною поведінкою, правопорушенням, що призводить до державного примусу а також покарання. Правомірні дії суб'єктів у поняття юридичної відповідальності при цьому не включаються. Таку відповідальність у теорії права прийнято називати «негативною» або «ретроспективною». Це, власне, традиційний підхід до поняття юридичної відповідальності, прибічниками якого є Л. В. Авраменко, С. М. Братусь, А. А. Горницький, О. С. Іоффе, М. С. Малєїн, О. В. Петришин, І. С. Самошенко, М. Х. Фарукшин, М. В. Цвік, М. М. Черногор, А. С. Шабуров [5, с. 430] та інші.

Зазначимо, що серед прибічників негативної (ретроспективної) юридичної відповідальності існують два найпоширеніші варіанти її розуміння. Один із них пов'язаний з обов'язком суб'єкта зазнати несприятливих для нього наслідків правопорушення, інший – це заходи (засоби, міра) державного примусу за скоєне правопорушення, які полягають у тому, що винна особа позбавлена особистісних чи майнових благ [6, с. 17–18].

Представники другої групи, до якої належать З. А. Астеміров, Б. Т. Базилев, В. С. Венедиктов, Л. Є. Виноградова, М. Г. Кобец, М. А. Краснов, В. М. Кудрявцев, Б. М. Лазарев, Д. А. Липинський, Т. М. Радько, М. С. Строгович, Р. Л. Хачатуров [7, с. 35] та інші, розглядають юридичну відповідальність як поняття двоаспектне, що охоплює, крім відповідальності «негативної» (ретроспективної), відповідальність «позитивну» (активну, перспективну). Вона є не тільки наслідком негативного явища у вигляді реакції держави на вчинене правопорушення, а явищем позитивним, що передбачає свідоме, відповідальне ставлення індивіда до своїх вчинків, способу життя, людей, роботи, тобто це основа поведінки суб'єктів, що виключає порушення правових приписів [8, с. 6–7].

Водночас погоджуємося з думкою А. А. Горницького, який зазначає, що говорячи про відповідальність, а надто юридичну, навряд чи можна визнати це явище позитивним. «Відповідальність» практично виникає за порушення соціальних норм, а такі діяння до позитивних не належать [9, с. 90]. Характерною ознакою «позитивної відповідальності», продовжує автор, є те, що тут немає порушення соціальних норм і фактично ніхто ні перед ким не відповідає, якихось негативних наслідків – позбавлення чи обмежень, що являють собою різні обмеження особистого, морального чи матеріального порядку, не настає. І, навпаки, настання юридичної відповідальності, під якою маємо на увазі негативну, ретроспективну відповідальність, немислиме поза здійсненням правопорушення. Тут нормами права чітко визначено,

хто, за що, перед ким несе таку відповідальність і які правові санкції застосовуються повноважним органом за конкретне правопорушення до конкретної особи [10, с. 108].

Отже, «позитивна відповідальність» та «негативна відповідальність» взаємовиключні поняття, які не слід поєднувати. Позитивний характер відповідальності орієнтований на звернення до внутрішніх мотивів особи, її особистого оцінювання своєї поведінки, що не є сферою правової регламентації [11, с. 41].

У зв'язку із наведеним, підтримується саме негативний (ретроспективний) підхід до поняття юридичної відповідальності.

Крім того, визначення юридичної відповідальності з погляду негативного (ретроспективного) підходу найбільш вдало сформульовано Л. В. Авраменком, О. В. Петришиним та М. В. Цвіком, яке кореспондується як з поширеними серед вчених варіантами розуміння цього поняття, а також охоплює характерні ознаки, притаманні негативній (ретроспективній) юридичній відповідальності, а саме:

- визначається державою у правових нормах;
- спирається на державний примус;
- застосовується спеціально уповноваженими державними органами;
- пов'язана з покладенням нового додаткового обов'язку;
- виражається в негативних наслідках особистого, майнового та організаційного характеру;
- є формою реалізації санкції правової норми в конкретному випадку й застосовується до конкретної особи;
- здійснюється у процесуальній формі;
- настає тільки за скоєне правопорушення [10, с. 16–17].

Саме тому юридична відповідальність – це передбачені нормами права і здійснювані у правових відносинах у процесуальному порядку уповноваженими державою суб'єктами засоби державного примусу до особи, яка вчинила правопорушення, що тягне для неї обов'язок зазнавати несприятливих наслідків особистого, майнового або організаційного характеру, вид і міра яких передбачені санкціями правових норм [5, с. 375].

Під юридичною відповідальністю судді Л. Є. Виноградова розуміє здатність судді звітувати перед собою, суддівським корпусом, кваліфікаційною комісією, ВРЮ за результати своєї професійної діяльності та додержання норм моралі і одержувати позитивні чи негативні оцінки своєї діяльності із застосуванням, за потреби, відповідних санкцій за неналежну поведінку [7, с. 23].

Д. В. Володіна формулює поняття юридичної відповідальності суддів під час вчинення правосуддя як обумовлене сумлінним став-

ленням належне виконання суддею професійних обов'язків при вчиненні правосуддя (позитивна форма реалізації), а також необхідність піддаватися заходам державного примусу, що виражається у формі зазнавання суддею додаткових правових обмежень або обтяжень у разі допущення правопорушень або злочинів у сфері здійснення правосуддя (негативна форма реалізації) [7, с. 16].

Науковець М. О. Сапунова у своїх працях визначає юридичну відповідальність судді як морально-правовий стан, що породжує необхідність сумлінного використання права й виконання обов'язків із здійснення правосуддя, покладених законом, а також необхідність додаткового правового обтяження у випадку судової або професійної помилки, допущеної суддею у процесі судочинства [7, с. 18].

Необхідно зауважити на наведені авторами визначення поняття юридичної відповідальності суддів, особливістю яких є те, що вони розглядаються в поєднанні позитивного й негативного аспектів юридичної відповідальності, водночас акцентується насамперед на позитивному аспекті відповідальності судді.

Зазначимо, що запропоновані визначення юридичної відповідальності суддів розкривають зміст такої відповідальності винятково крізь призму здійснення суддею правосуддя, зокрема такої думки дотримуються Д. В. Володіна та М. О. Сапунова.

Таке обмежене розуміння юридичної відповідальності суддів не повною мірою розкриває її суть. На наш погляд, визначення юридичної відповідальності суддів має ґрунтуватися і на загальному розумінні юридичної відповідальності, що існує у правовій доктрині та знайшло нашу підтримку, і на положеннях чинного законодавства України, які закріплюють особливості притягнення суддів до юридичної відповідальності.

Так, згідно з чч. 2, 3 ст. 126 Конституції України без згоди ВРП суддю не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. Суддю не може бути притягнуто до відповідальності за ухвалене ним судові рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку [1]. Це конституційне положення детальніше регламентовано в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» 2016 року, зокрема в Розділах VI, VII.

Отож, як бачимо, чинне законодавство України встановлює особливий порядок притягнення суддів до відповідальності, зокрема й за правопорушення поза межами здійснення функцій, пов'язаних з відправленням правосуддя. Варто також наголосити, що такий поря-

док є єдиним для всього суддівського корпусу, за винятком суддів Конституційного Суду України (далі – КС України) (ст. 146 Конституції України).

Отже, юридичну відповідальність суддів доцільно розглядати як передбачені нормами права та здійснювані в правових відносинах у порядку єдиної спеціальної правової процедури уповноваженими державними органами засоби державного примусу до судді за вчинення ним правопорушення як при відправленні правосуддя у визначених законом випадках, так і поза межами здійснення суддівських функцій, що передбачає для нього обов'язок зазнавати несприятливих наслідків особистого, майнового або організаційного характеру, вид і міра яких передбачені санкціями правових норм.

Важливим питанням є встановлення значення юридичної відповідальності суддів у правовій системі України.

Із цього приводу насамперед необхідно зазначити, що на суддю як представника судової гілки влади покладається важлива функція – здійснення судочинства, що полягає у вирішенні конфліктних ситуацій у суспільстві, забезпеченні верховенства права, справедливості, захисті прав і свобод громадян, конституційного ладу та суспільних інтересів [11, с. 212]. Відтак судова влада і судді, зокрема, мають бути дієвою гарантією стабільності в суспільстві, інструментом стримувань і противаг у системі державної влади, гарантом Конституції України [12, с. 3].

Водночас існують непоодинокі випадки порушення суддями своїх професійних обов'язків, що, своєю чергою, підриває авторитет судової гілки влади та піддає сумнівам, а іноді й унеможливорює виконання їх соціального призначення [11, с. 17]. Такі явища зумовлюють існування юридичної відповідальності суддів.

Загалом роль юридичної відповідальності, як і права, визначається тим, що найчастіше саме наявність відповідальності за ті або інші антисуспільні вчинки спонукає людей, зокрема й суддів, до певного (позитивного) варіанта поведінки. У цьому разі вона є стимулом правомірної поведінки й антистимулом вчинення правопорушень [13, с. 3].

Як зазначає О. В. Гончаренко, юридична відповідальність суддів є складовою їхнього правового статусу. Незворотне настання відповідальності судді за вчинене правопорушення, з одного боку, є ефективним засобом забезпечення законності в цій специфічній сфері суспільних відносин, а з іншого – виступає чинником незалежності суддівського корпусу, забезпечення реалізації конституційно-правового статусу судді [14, с. 31].

Висновки. Особливістю юридичної відповідальності суддів є те, що така відповідальність має винятково негативний (ретроспективний) характер для порушника, що пояснюється низьким рівнем самосвідомості суддів і невисоким рівнем сумлінного виконання своїх професійних обов'язків.

Не можна стверджувати про існування процесуальної відповідальності як одного із самостійних видів юридичної відповідальності суддів, оскільки результати процесуальної діяльності судді щодо вирішення ним справ є винятково проявом правової позиції судді, його власного переконання.

Значення юридичної відповідальності суддів полягає у: а) сприянні об'єктивності та законності судового процесу; б) формуванні правової свідомості серед суддівського корпусу; в) запобіганні порушенням, що можуть вчинятися суддями; г) забезпеченні незалежності суддів; ґ) зміцненні авторитету суду в суспільстві; д) можливості очищення суддівського корпусу винятково в межах закону (за умови дієвого механізму юридичної відповідальності), завдяки чому в суддівських лавах залишаються лише віддані професії представники.

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main/254%D0%BA%96%D0%B2%D1%80>

2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402. VIII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402_19

3. Лейст О. З. Санкции в советском праве. М.: Госюриздат, 1962. 238 с.

4. Базилев Б. Т. Юридическая ответственность: Теоретические вопросы. Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1985. 120 с.

5. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Х.: Право, 2010. 584 с.

6. Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення / кол. авт.; відп. ред. Ю. В. Баулін. Донецьк: ПП «ВД «Кальміус», 2013. 424 с.

7. Виноградова Л. Є. Юридична відповідальність суддів загальних судів України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2004. 187 с.

8. Черногор Н. Н. Юридическая ответственность органов и должностных лиц местного самоуправления (теоретико-правовые проблемы). М.: ИЗД «Юриспруденция», 2006. 176 с.

9. Гончаренко О. В. Актуальні питання притягнення суддів до відповідальності (частина перша). *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 1. С. 77–92.

10. Баулін Ю. В. Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення. Донецьк: ПП «ВД «Кальміус», 2013. 424 с.

11. Овчаренко О. М. Юридична відповідальність судді: теоретико-прикладне дослідження: монографія. Х.: Право, 2014. 576 с.

12. Меліхова Ю. А. Морально-професійна культура судді як філософсько-правова проблема: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук. Х., 2013. 19 с.

13. Белая Л. В. Удосконалення інституту юридичної відповідальності як фактор формування демократичної, соціальної, правової держави: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.12. К., 2009. 20 с.

14. Гончаренко О. В. Актуальні питання притягнення суддів до відповідальності (частина друга). *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 2. С. 19–33.

Melekh L. V. Trusting legal liability of judges in Ukraine

In the article, the essence of bringing to legal responsibility of judges is grounded. Focused attention is paid to the theoretical aspects of legal liability of judges. In this regard, various doctrinal approaches to the notion of legal responsibility, including judges, are considered.

It is concluded that «positive responsibility» and «negative» responsibility are mutually exclusive concepts that should not be combined. The definition of legal liability of many lawyers is considered.

This problem is relevant, first of all because today the issue of reforming the judicial system of Ukraine attracts the attention not only of the highest bodies of state power in Ukraine, but also of the public and experts of the leading countries of the world. One of the key aspects of judicial reform is the development and implementation of clear and effective mechanisms for bringing judges to legal liability.

Adoption of the amendments to the Constitution of Ukraine and the updating of the legislation, which took place in 2016, greatly brings Ukraine closer to the European legal space. However, there are still a number of pressing issues in the Ukrainian judicial system, in particular with regard to the legal liability of judges, which is one of the legal means for ensuring judicial discipline, overcoming corruption in the courts, and restoring citizens' trust in the judiciary.

It can not be argued that today the practice of bringing judges to legal responsibility is clearly elaborated and unambiguous. Both theory and practice of bringing judges to justice need serious reflection, the introduction of new approaches to increase its effectiveness.

The problem of defining the concept of «legal liability of judges» was considered in articles and scientific works by L. E. Vinogradova, D. V. Volodina, A. V. Goncharenko, A. V. Malyarenko, A. L. Polovoy, M. O. Sapunova and other scientists.

However, the author's definition of this definition was formulated by L. E. Vinogradov, D. V. Volodin and M. O. Sapunova.

Key words: legal responsibility, positive responsibility, negative (retrospective) responsibility, legal responsibility of judges.

Стаття надійшла 27 серпня 2018 р.